

UTJECAJ ŽIDOVSKJE ETNIČKE SKUPINE NA RAZVOJ NOVČARSTVA U HRVATSKOJ

TOMISLAV ĐURIC
Privredna banka
41000 Zagreb
Račkoga 6

UDK 39:312:38
Prethodno priopćenje
Primljeno 15. X. 1987.
Prihvaćeno 29. XII. 1987.

Nakon kratkog uvoda o povijesti židovske etničke skupine na tlu Hrvatske, autor daje podatke o njihovoj aktivnosti u bankarstvu od kraja 14. stoljeća. Prve banke na slavenskom jugu osnovali su Židovi u Splitu 1592. god., a puni zamah i moć u novčarstvu Hrvatske dosegli su u 19. st. kada su osnovali niz banaka u kontinentalnom dijelu zemlje. U prvoj polovini 20. st., Hrvatska eskontna banka i Jugoslavenska banka u Zagrebu imale su najveću koncentraciju židovskog kapitala i upravljačkog kadra, a malih banaka sa židovskim kapitalom bilo je na području Jugoslavije preko tri stotine. U to vrijeme njihov se utjecaj protezao na čitav privredni sustav.

Da bismo lakše sagledali utjecaj židovske etničke skupine na razvoj novčarstva u Hrvatskoj, potrebno je kratko se osvrnuti na povijesno prisustvo ovog naroda na tlu Hrvatske. Smatra se da su se Židovi počeli naseljavati na Jadransku obalu krajem 1. stoljeća. To potvrđuje poznata Senjska nadgrobna ploča pronađena na cesti prema Vratniku, koja potječe iz 2. st. i u kojoj se spominje Aurelije Dionizije, Jevrej iz Tiberijade. Na ostatke židovskog groblja iz 3. st. naišao je i don Frane Bulić prigodom iskopavanja Solina.

Kada Hrvati počinju nastaviti ove krajeve, ubrzo dolazi do uzajamne pomoći i suradnje. Zna se da je kralj Krešimir postavio za svoje ministre dvojicu Židova — Mar Saula i Mar Josefa, koji su bili i u funkciji poslanika u Kordobi 952. godine, kamo ih je poslao kralj na dvor Abdul Rahmana III, što spominju i maurski izvori. Kasnije se židovske skupine ustanovljavaju u Splitu, Zadru, Rijeci i, posebno, u Dubrovniku, gdje su u Dubrovačkoj republici obavljale sve glavnije novčane poslove, a mnogi su doprli i do časti konzula. Židovi se spominju u Zagrebu u 10. i 12. st., a u prvoj polovini 15. st. navodi se postojanje Židovskog doma u Zagrebu — »domus judeorum«. U Varaždinu se Židovi spominju u 18. st. a u 19. se st. njihove općine nalaze u velikom broju gradova izvan Vojne krajine.

Unatoč povremenim nedaćama i progonima, židovska etnička skupina u Hrvatskoj stalno se povećava. Tako je na primjer u Hrvatskoj i Slavoniji godine 1869. živjelo 9.876 Židova, a 1910 — 21.230. Što se tiče gradova u koje se naseljavaju, najveći je postotak zabilježen u Osijeku — 7,5 posto, a u Zagrebu 5,4%. Prema popisu iz 1921. godine u Hrvatskoj i Slavoniji je živjelo gotovo 22.000 Židova, a u Dalmaciji svega 300.

Prisustvo pripadnika ovog osebjunog naroda osjećalo se u svim sferama privrednog i društvenog života, ali ponajviše u trgovini i novčarstvu. Najsta-

riji do sada sačuvani dokument koji govori o povezanosti Židova s razvojem novčarstva u Hrvatskoj je akt iz 1398. godine, sklopljen između grupe francuskih Židova i grada Zadra u vrijeme vladavine hrvatsko-ugarskog kralja Žigmunda, koji se čuva u Zadarskom arhivu. Iz ovog se dokumenta može zaključiti da Židovi ne dolaze kao prognanici već kao ravnopravne osobe koje ugovaraju, na poziv grada Zadra, osnivanje banke u tom gradu. Ovim ugovorom oni su izuzeti od sudbene vlasti nadbiskupa i inkvizitora, zagwarantirana im je sloboda obavljanja vjerskih obreda, držanje vlastitih škola, sinagoga i kupovanje nekretnine. Međutim, od tog ugovora nije se otišlo puno dalje, jer kad je Ladislav Napuljski 1409. godine Dalmaciju prodao Veneciji, i u Zadru je stupio na snagu venecijanski protužidovski zakon, koji se primjenjivao sve do propasti Venecije.

Prvu banku u Hrvatskoj i, uopće, na slavenskom jugu osnovali su Židovi u Splitu 1592. godine na osnovi koncesije od 5. svibnja spomenute godine, uz uvjet da interesna stopa — kamata ne smije biti veća od 15 posto godišnje. To su bili zaista izvanredni novčarski uvjeti kada se zna da su kamate u isto vrijeme u Veneciji bile maksimirane na osam posto ako se radilo o kreditima na osnovu zaloga, a 10 posto kod osobnih kredita bez zaloga. To je ujedno i prvi podatak koji govori o počecima bankarstva u nas i koji time iznosi na vidjelo angažiranost židovske etničke skupine u poticanju novčarstva i osnivanju novčarskih, bankovnih institucija u našim krajevima. Usporedo s osnivanjem takozvanih »sarafskih« radnji — mjenjačnica, banaka, Židovi u Dalmaciji razvijaju i trgovinu s ostalim krajevima Hrvatske, kao i s onim dijelovima Hrvatske koji su se nalazili unutar granica turskog carstva.

U 17. i 18. st. Židovi iz Hrvatske toliko su novčano ojačali da neki od njih postaju i financijeri austrijskog i njemačkog dvora, a mnogi su od njih, u 17. stoljeću na primjer, bili vrlo utjecajni i na bečkom dvoru, pa su čak i dobili epitet — hofjuden — dvorski Židovi.

Pošto su u Splitu osnovali spomenutu prvu banku, utjecaj Židova na razvoj novčarstva dolazi nadalje naročito do izražaja u 19. st. kada se industrijski razvijeni svijet više ne može ni zamisliti bez novčarskih ustanova koje bi djelovale na moderan način. Zahvaljujući svojoj jakoj novčanoj snazi, Židovi prednjače u akcijama oko osnivanja brojnih banaka u Hrvatskoj sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Oni sudjeluju u osnivanju mnogih banaka u gradovima u pokrajini, pa se tako jedna za drugom otvaraju štedionice u Sisku, Osijeku, Varaždinu, Vukovaru, Đakovu, Sl. Brodu, Bjelovaru, Koprivnici, Križevcima, Vinkovcima i Novoj Gradiški. I to sve u razdoblju između 1868. i 1872. godine. Osim doprinosa u osnivanju ovih banaka, Židovi su nekoliko decenija i rukovodili sudbinom ovih solidnih i renomiranih novčanih institucija.

Poslije prvog svjetskog rata u kraljevini Jugoslaviji od 20 glavnih novčarskih institucija, prema podacima iz 1927. godine, Židovi se nalaze u odborima 18 banaka. Nije ih bilo samo u odborima Srpske banke i Ljubljanske kreditne banke. Tako na primjer list »Hrvatska privredna smotra« iz 1929. godine konstatira da se Židovi nalaze u gotovo svim upravnim odborima banaka u Hrvatskoj, osim u Prvoj Hrvatskoj štedionici i Hrvatskoj Poljodjelskoj Banci.

U eskontnim odborima Narodne banke Kraljevine Jugoslavije, koji odlučuju o dodjeljivanju kredita, Židovi su zastupljeni na području Hrvatske u filijalama u Varaždinu, Zagrebu i Osijeku.

Hrvatska Eskontna Banka, osnovana u Zagrebu 1868. godine, predstavljala je desetljećima glavni interes hrvatskih Židova. Ova je banka bila osnovana za potrebe gradske privrede Zagreba, posebno trgovine i obrta. Kada na čelo ove banke dolazi Ivo Švarc (Schwartz) 1923. g. on je uspio za ovu banku zainteresirati posebno bečke Židove i grupu Židova oko Anglo-banke u Londonu, uz čije je sudjelovanje akcionarski kapital porastao na 140 milijuna dinara, tako da je ova banka, po veličini kapitala i vlastitih sredstava u iznosu od 182 milijuna dinara (1923. godine), zauzela prvo mjesto u Jugoslaviji. Ova novčarska institucija obuhvatila je u svoje poslovne aranžmane velik broj ostalih banaka, zatim pedesetak tvornica, trgovačkih firmi i prometnih organizacija, među kojima i brodarske firme u Sušaku i Trstu. Gotovo polovina članova u Upravnom odboru ove banke bili su Židovi, a od osam njenih direktora — šest ih je bilo Židova. Glavna klijentela banke bili su zagrebački Židovi, zagrebačka Ilica. Početkom tridesetih godina ova se banka ujedinjuje s Hrvatsko-slavonskom Zemaljskom hipotekarskom bankom i tako nastaje nova institucija — Jugoslavenska udružena banka, u koju još ulaze dvije snažne židovske bankarske institucije: Bosanska banka iz Beograda i Agrarna i Komercijalna banka iz Sarajeva.

Najtipičnija novčarska ustanova Židova u Hrvatskoj bila je Centralna banka za trgovinu, obrt i industriju u Zagrebu. Više od polovine Upravnog odbora, glavni direktor i pet direktora centrala bili su Židovi. Međutim, ova se banka, za razliku od ostalih židovskih banaka, vrlo brzo raspala.

Osim u spomenutim bankama, dominantan utjecaj pripadnika židovske etničke skupine bio je vrlo prisutan u Jugoslavenskoj banci u Zagrebu, koja je 1909. godine osnovana pod patronatom Živostenske banke iz Praga (pod imenom Hrvatske zemaljske banke), a koja je opet proizašla iz jake židovske banke u Osijeku. Poslije prvog svjetskog rata dobiva naziv Jugoslavenska banka, te postaje vrlo snažna novčana institucija za mandata njena glavnog direktora Vajsmajera i predsjednika Zorgera — obojice Židova. Od osam poslovnih direktora sedmorica su bili Židovi i najveći dio klijentele banke dolazio je iz redova Židova.

Hrvatska Sveopća kreditna banka, osnovana u Zagrebu 1912. godine pod okriljem mađarske Hitelbanke, radila je do prvog svjetskog rata uglavnom sa zagrebačkim Židovima, a poslije rata proširila je svoje djelovanje posebno na području Vojvodine.

Opće Jugoslavensko bankarsko društvo u Zagrebu proizašlo je iz dobro razvijenih poslova Bečke banke u Zagrebu i Beogradu, i u njoj su odlučnu riječ također imali Židovi.

Osim gore navedenih najjačih banaka u kraljevini Jugoslaviji, u kojima su dominantnu ulogu imali Židovi, njihov se utjecaj osjetio i u novčarskim institucijama srednje snage, a to su u Hrvatskoj bile Hrvatska banka, Prva hrvatska obrtna banka i Hrvatski opći vjeresijski zavod — svi u Zagrebu.

Broj malih banaka, u kojima su bili zainteresirani Židovi i u kojima je bio židovski kapital, bio je ogroman. Na području Jugoslavije bilo ih je oko 300, a od toga više od polovine na području Hrvatske. Bile su gotovo jedini izvor kreditiranja seljaka i u većini slučajeva funkcionirale su na temelju visokih kamata. Bile su poznate pod imenom »židovske šparkase«.

Utjecaj Židova na novčarske tokove u Hrvatskoj protezao se, može se zaključiti, kroz gotovo cijeli privredni sustav, jer su njihove bankarske institucije vezale za svoju djelatnost i ostale segmente privrede u kojima su se nalazili bilo kao vlasnici, bilo kao upravitelji, pripadnici židovskog naroda. Stvarajući tako jedan ogroman kapital obogaćen vitalnošću njegovog korištenja i ulaganja, dali su Židovi i svoj pečat i svoj doprinos gospodarskom razvoju i gospodarskom životu naših krajeva do početka drugog svjetskog rata. Taj utjecaj, stvaran i djelatan kroz stoljeća, zaslužio je da se što bolje istraži, rasvijetli i objasni, kako nestajanje pripadnika ovog naroda s naših prostora (ako se ne računa na njihov sadašnji simboličan broj u Hrvatskoj) ne bi izbrisalo potpuno njihov trag. To zaslužuje njihovo prisustvo na tlu Hrvatske kroz gotovo 2000 godina.

THE INFLUENCE OF THE JEWISH ETHNIC COMMUNITY ON THE DEVELOPMENT OF BANKING IN CROATIA

Summary

After a short introduction to the history of the Jewish ethnic group in Croatia, the author focuses on their activity in banking since the 14th century. The first bank in South Slavic lands was established by a group of Jews in Split in 1592; during the following two centuries, several more Jewish banks were founded in northern Croatia. In the 19th century, as a part of the general development of capitalist economy, Jewish financial institutions grew rapidly and achieved the peak of power. In the first half of this century, the highest concentration of Jewish capital and the largest number of Jewish bank managers were in the *Hrvatska eskontna banka* and in the *Jugoslavenska banka* in Zagreb. By that time also, the number of small Jewish banks in Yugoslavia was over three hundred; the influence of Jewish financial activities permeated the whole economy, commerce and banking. As it is well known, after World War II, the Jewish community in Croatia was reduced to a symbolic number. Their contribution and role in the cultural history of Croatia certainly deserve to be saved from oblivion.